

Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland

Het Kremlin: ter ere van God en voor de glorie van de Tsaren

De vesting Moskou

Rond het midden van de 12^e eeuw ontstond er op de Boriviski-heuvel, aan de samenvloeiing van de Moskva en de Neglinnaja een versterkte nederzetting die in 1174 voor het eerst in een oorkonde wordt vermeld onder de naam Moskou. Die bescheiden houten vesting zou uitgroeien tot het Kremlin van Moskou, het latere machtscentrum van een reusachtig rijk. Lang bleef het middeleeuwse Moskou in de schaduw staan van andere Russische steden en residenties. Dankzij zijn gunstige strategische en verkeerstechnische ligging, verwierf het toch aanzienlijke welstand en kon het zijn territorium en zijn houten versterkingen voortdurend uitbreiden. Het bleek echter niet bestand tegen de aanvallen van de Mongoolse veroveraars, die heel het gebied van het Oude Rusland in 1237 - 1238 verwoestten en het 240 jaar lang onder hun heerschappij hielden.

Tegenover het dreigende gevaar, begroeven de belegerde bewoners hun waardevolste bezittingen in de grond. Veel van de kostbaarheden van de zgn. Grote Kremlin-schat werden pas in 1988 werd opgegraven. Ze getuigen van de grote artistieke vaardigheden van de Russische zilversmeden uit de zogenaamde voor-Mongoolse tijd. Die ambachtslieden beheersten haast alle in de middeleeuwen bekende methoden en specialiseerden zich in de moeilijkste technieken, zoals filigraan, granulatie, niëllo en goudlegering. Naast goedkope massaproducten, maakten ze waardevolle zilveren en gouden sieraden voor vorsten, bojaren (edelen) en kerken. Veel vondsten die tot de Grote Kremlin-schat behoren, wijzen op zulk een voorname oorsprong en geven een levendige indruk van de feestelijke tooi van de toenmalige Moskouse elite.

Naar de Moskovieten reizen

Dankzij gedrukte en geïllustreerde boeken, leerden gecultiveerde Europeanen in de tijd van de grote ontdekkingen vreemde landen kennen. Met zijn *Cosmographia universa* publiceerde Sebastian Münster in 1544 een leerboek dat ook de Europese randgebieden onder de aandacht bracht, namelijk het zuidoosten, het oosten en het noordoosten. Nog in het begin van de 16^e eeuw scheen men geen duidelijk beeld te hebben van het aan de "IJsze" liggende rijk en sprak men van Moskovieten, Hamaxobieten, Roxolanen en Rijzen. Toch kan men ervan uitgaan dat de Duitse Orden in het Balticum, de Duitse Hanze, de Romeinse curie en de hoven van de aan Rusland grenzende rijken enig inzicht hadden in de Russische situatie.

Het eerste bericht over Rusland in de nieuwe tijd komt van Sigismund von Herberstein, die in dienst van de Habsburgse kroon tweemaal naar Polen en het Moskouse rijk reisde (in 1516 – 1518 en in 1526 - 1527). Zijn ervaringen en kennis legde deze diplomaat vast in een handboek voor Russische en Oost-Europese aardrijkskunde, geschiedenis en godsdienst, dat een sterke stempel zou drukken op het beeld dat de Europeanen van Rusland hadden. Het oudst gekende stadsplan van Moskou, dat bij zijn werk was gevoegd, werd in talloze publicaties overgenomen en bewerkt.

Een eeuw later, begeleidde de geleerde Adam Olearius het gezantschap van de hertog van Holstein via Moskou naar Perzië (in 1633 – 1635 en 1635 – 1639). In zijn in 1647

Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland

gepubliceerd verslag, zette hij heel wat misverstanden recht en gaf een zeer gedifferentieerd beeld van het Moskouse rijk. Net zoals het boek van Herberstein, werd ook dat van Olearius een bestseller en een standaardwerk over Rusland, dat door de latere auteurs uit de 17^e en de 18^e eeuw nog nauwelijks werd overtroffen.

Het grootvorstendom Moskou

De tweede helft van de 14^e eeuw vormde het hoogtepunt in de politieke versnippering van het oude rijk van Kiëv, dat de oudste staat op Russische bodem was. De Mongoolse overheersing bevorderde die ontwikkeling. De nieuwe heersers over Rusland hadden er belang bij de ruziënde vorstendommen onder controle te houden en zoveel mogelijk profijt uit het land te halen. Ze beloonden de dienstbaarheid van de individuele vorsten met de fel begeerde titel van grootvorst en met het voorrecht schatting te heffen in het gebied waarover ze heersten.

Toen vorst Ivan I Kalita ("Geldbuidel", 1325 - 1340) zijn toenmalige residentie in 1325 van Vladimir naar Moskou verplaatste, kon hij als geldinzamelaar voor de Mongolen een aanzienlijk vermogen vergaren. Hij is de eerste van een reeks Moskouse heersers die zich tot zeer succesvolle "verzamelaars van Russisch land" ontpopten en voor het kleine vorstendom aan de Moskva de weg effenden naar het leiderschap over het noordoosten van Rusland. Die ontwikkeling werd bezegeld door de Russisch-orthodoxe Kerk, waarvan het hoofd, metropoliet Pjotr (1308 – 1326), zijn zetel ook naar Moskou verplaatste.

Het nieuwe politieke centrum speelde een leidende rol in de strijd tegen de Mongoolse overheerser. Met zijn spectaculaire zegen op het Sneppenveld, in 1380, luidde de Moskouse grootvorst Dmitri Donskoi (1362 – 1389) het einde van de vreemde heerschappij in. Maar pas onder Ivan III (de Grote, 1462 – 1505) kon het Oude Rusland zich als een onafhankelijke staat beschouwen, waarvan de uitbreiding en het macht na 200 jaar isolement de belangstelling werkte in Europa.

De Russische cultuur tussen Byzantium en het Avondland

De Oudrussische kunst kwam tot ontwikkeling in de schoot van de orthodoxe Kerk. Nadat Kiëv op het einde van de 10^e eeuw een goed samenhangend rijk had gevormd in Rusland, had het een staatsgodsdienst nodig. Vorst Vladimir (980 – 1015) besloot toen het christendom uit Byzantium over te nemen en liet zich in 988 dopen volgens de orthodoxe ritus. Ook al trof de christelijke-Byzantijnse cultuur in Rusland geen onbeschaafd braakland aan, toch gaf ze de ontwikkeling van de zelfstandige Russische kunst doorslaggevende impulsen, meer bepaald inzake architectuur en het schilderen van muren en iconen. De eerste iconen verschenen in de 10^e/11^e eeuw in Rusland, waar ze terechtkwamen in de nieuw gebouwde kerken. Russische meesters maakten er veel kopieën van, die over heel het land werden verspreid. In het begin waren ze goede leerlingen van de Grieken, maar al spoedig streefden ze naar artistieke zelfstandigheid en brachten indrukwekkende kunstenaars voort zoals Andrej Roeblov. Het einde van de Mongoolse overheersing leidde tot het ontstaan van veel culturele centra, die de Russische kunst nieuwe impulsen gaven.

Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland

De culturele wedergeboorte van de Oude Rusland ging gepaard met belangstelling voor Europa. Voor de grote verbouwingen aan het Moskouse Kremlin deed Ivan III niet enkel een beroep op inheemse meesters, maar ook op Italiaanse architecten. Onder hun leiding werd het Kremlin een moderne residentie met indrukwekkende gebouwen en kolossale versterkingen, die grotendeels tot op heden bewaard bleven.

Het Moskouse tsarendom

Ivan IV (de Verschrikkelijke, 1533 – 1584), kleinzoon van Ivan III, liet zich na zijn kroning in 1547 niet meer grootvorst maar “tsaar aller Russen” noemen. Zijn heerschappij stond in het teken van het “oecumenische keizerschap”, een idee uit de heilsgeschiedenis die, sedert de val van Byzantium, in 1453, door de orthodoxe Kerk werd bewaarde en die in Moskou reeds omstreeks 1500 geformuleerd werd in de leer van het “derde Rome”. Zonder de actieve medewerking van de Russisch-orthodoxe Kerk, had er nauwelijks een Moskouse keizerlijke staatsideologie kunnen ontstaan. Maar omgekeerd, heeft ook deze zich kunnen losmaken van de Byzantijnse moederkerk doordat ze in de persoon van de tsaar een machtige voorspreker vond, wat uiteindelijk in 1589 leidde tot de oprichting van het Moskouse patriarchaat.

Ondertussen had het geweldig gegroeide land veel te lijden onder de despotische heerschappij van zijn eigen heren. Al die veranderingen vonden ook hun weerklank in de culturele ontwikkeling van het Moskouse rijk. Geleidelijk raakte de kunst onder de nadrukkelijke invloed van de staat, wat de architectuur een nieuwe stimulans gaf. De kerken en paleizen van het Moskouse Kremlin werden uitgebreid en opnieuw ingericht. Vóór de toren van het Kremlin liet Ivan IV de prachtige Basiliuskathedraal oprichten. Een keerpunt in de schilderkunst werd de grote brand van Moskou, in 1547, waaraan veel iconen ten prooi vielen. Om er nieuwe te maken, werden er zowel meesters aangetrokken uit Moskou als uit andere artistieke centra, wat op middellange termijn leidde tot een “Russische school” in de schilderkunst. Het hof van de tsaren pronkte met pracht en oogstrelende rijkdom. De traditionele kunstambachten, die onder de Mongoolse overheersing in de verdrukking waren geraakt, bloeiden weer op en schiepen prachtige voorwerpen voor de eredienst, beslag voor iconen, wapenrustingen en kostbaar boorduurwerk.

Het Moskouse rijk onder de Romanovs

De despotische heerschappij van Ivans IV stortte het rijk in een diepe politieke en economische crisis. Met het overlijden van Ivans zoon Fjodor (1598) kwam er een einde aan de dynastie van de Rurikiden. Na de korte regeringsperiode van Boris Godoenov (1598 – 1605) verviel het Moskouse rijk ten slotte in een diepe staatscrisis. Die “Tijd van Onlusten” bood buitenlandse machten een welgekomen aanleiding om zich rechtstreeks te bemoeien met de aangelegenheden van het land. Hoogtepunt daarvan was de bezetting van het Kremlin door Pools-Zweedse interventietroepen, die pas in 1612 tot opgave konden worden gedwongen. Tijdens de daaropvolgende nationale vergadering, werd de pas 16-jarige Michaël Romanov tot nieuwe Russische tsaar gekozen. De door hem gestichte dynastie zou 300 jaar lang beslissen over Ruslands lot.

Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland

Onder de eerste twee Romanov-tsaren, Michaël (1613 – 1645) en Alexej (1645 – 1676), beleefde het Moskouse rijk zijn laatste bloeitijd. Administratieve hervormingen gingen gepaard met een modernisering van het leger, terwijl handel en nijverheid zienderogen groeiden. Er begon ook een voorzichtige “Europeanisering” van het Moskouse rijk: buitenlandse vaklieden kwamen het land binnen en werden de voornaamste bevorderaars van de steeds intensievere contacten met West-Europa. Inzake buitenlandse politiek, werd de 17^e eeuw gekenmerkt door een onbeperkte toegang van Rusland tot de Europese politiek. In die tijd ontwikkelde Moskou zich definitief van een Europese randstaat tot een Oost-Europese hegemoniale mogendheid.

Ook de orthodoxe Kerk ontsnapte niet aan die kentering. Onder de eierzuchtige patriarch Nikon (1650 – 1667) werd er begonnen met veelomvattende hervormingen die uiteindelijk zouden leiden tot een schisma tussen een door de staat erkende Hervormde Kerk en een Minderheidskerk (oud-gelovigen).

Ambassadeursgeschenken

Behalve oorlogvoering, speelde ook diplomatie in de 16^e en 17^e eeuw een steeds grotere rol in de buitenlandse politiek van de Moskouse staat. Op die manier werden er militaire bondgenootschappen gesloten en vredesonderhandelingen gevoerd, banden tussen dynastieën gesmeed en handelsovereenkomsten bezegeld. De ambassadeurskanselarij, die in de 16^e eeuw was gesticht en rechtstreeks van de tsaar afhing, was bevoegd voor alle buitenlandse aangelegenheden. Buitenlandse ambassadeurs werden ontvangen met een ceremonieel dat tot in de kleinste details vastlag en waarvan het hoogtepunt een audiëntie bij de tsaar was, in het Facettenpaleis, waarbij er geschenken werden overhandigd. Deze laatste waren meestal uitgelezen ambachtelijke werkstukken van grote waarde, in de stijl en volgens de smaak van die tijd. De kwaliteit van de geschenken moest de eerbied voor de tsaar uitdrukken en tegelijk de betekenis van de desbetreffende missie benadrukken. Na ontvangst, werden de geschenken zorgvuldig beschreven en getaxeerd. Elk voorwerp kreeg een etiket met daarop het gewicht, de waarde, de ontvangstdatum en de naam van de schenker. Veruit het grootste deel van het zilverwerk dat ambassadeurs schonken, komt uit Duitse werkplaatsen in Augsburg, Hamburg en Neurenberg, die in Europa een toonaangevende rol speelden. Het lag dan ook voor de hand dat de Europese heersers hun geschenken voor de tsaar hoofdzakelijk daar bestelden. Oosterse gezantschappen gaven meestal kostbare stoffen die rijk versierd waren met wapens en paardentuig.

De culturele bloeitijd van Moskou in de 17^e eeuw

De 17^e eeuw betekende voor het Oude Rusland de overgang van de middeleeuwen naar de nieuwe tijd. Op artistiek gebied, kwam de stimulans van de Moskouse wapenkamer. De wapenkamer, die in de 16^e eeuw het arsenaal van de wapenkanselarij was, ontwikkelde zich onder de leiding van Bogdan M. Chitrovo tot het voornaamste kunstencentrum voor het schilderen van iconen en het maken van artistiek handwerk, wat de beste creatieve krachten uit het land aantrok.

Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland

Vooral de Moskouse iconenschilders werkten zeer intensief. De canonieke iconografie van de afbeeldingen, waarvan de basis nog in Byzantium was gelegd, liet slechts een beperkt aantal onderwerpen toe, die een uittreksel moesten vormen van de christelijke wereldbeschouwing. De schilderkunst uit de 17^e eeuw verruimde dit kader en keerde zich naar de wereld. Ze koos nieuwe motieven en liet een vrijere ontwikkeling van de thema's toe. De iconenmakers zagen in de iconen niet enkel meer een voorwerp voor de eredienst dat de aandacht trok, maar een kunstwerk waarvan de schoonheid vooral lag in de werkelijkheid die de mensen omringt. In die context namen voorstellingen van historische personen en gebeurtenissen uit de Russische geschiedenis steeds meer plaats in op iconen. Uiteindelijk ontstond daaruit een wereldlijke portretschilderkunst.

Van de ambachten die in de werkplaatsen van het Kremlin tot bloei kwamen, verdient het artistiek borduurwerk speciale aandacht. In de door de toenmalige tsarina geleide werkplaats, ontstonden artistiek hoogwaardige werken, zoals sierdoeken voor iconen, lijkwaden en liturgische gewaden. Ook het Russische kunsthandwerk uit die tijd is indrukwekkend door de vele motieven en gebruikte technieken. De luxueuze stijl van het hof komt tot uiting in het gouden pronkstukken voor profaan en sacraal gebruik uit de tijd. Men heeft hier te maken met een regelrechte passie voor prachtig gekleurde edelstenen en voor verfijnd email- en niëllowerk.

Moskou – de eerste troonstad

De eerste decennia van de 18^e eeuw zijn verbonden met de naam van Peter I. Onder zijn bestuur (1682/89 – 1725) werden haast alle sectoren van de staat, de maatschappij en de cultuur grondig hervormd. In die periode klom Rusland eindelijk op van een rompstaat aan de “IJssee” tot een Europese grootmacht. Uit de “Noordelijke Oorlog” (1700 – 1721), die Peter tegen Zweden voerde voor de toegang tot de Oostzee, kwam hij ten slotte zegevierend te voorschijn en op het hoogtepunt van zijn roem liet hij zich tot “imperator” uitroepen. In 1703 stichtte hij in de Neva-delta de stad Sint-Petersburg, die tweehonderd jaar lang de hoofdstad van Rusland zou zijn.

In 1712 werd de residentie van de tsaren uiteindelijk verplaatst. Moskou kreeg de eretitel van “eerste troonstad” en bleef de traditionele kroningsplaats van de Russische monarchen. De bevolking nam echter vlug af, aangezien een groot deel van de handwerklieden, handelaars en edelen gedwongen was naar de hoofdstad aan de Oostzee te verhuizen. De verordening waarbij Peter in heel het rijk, behalve in Sint-Petersburg, het optrekken van stenen bouwwerken verbood, had een nadelige invloed op het stadsbeeld van Moskou. Hoewel het verbod voor de vroegere hoofdstad na vier jaar werd opgeheven, werd er pas vanaf 1740 op nieuw druk gebouwd.

In die tijd lag het lot van Rusland in handen van vrouwen. Met korte onderbrekingen heersten vier keizerinnen haast 70 jaar achter elkaar over het Russische rijk (tot aan de dood van Catharina II, in 1796).

In de tijd van Peter ontstond de nieuwe Russische schilderkunst, meer bepaald de representatieve portretkunst. Door de veranderende levensomstandigheden ging men huizen en paleizen inrichten volgens de nieuwe mode. Naast de geïmporteerde goudsmeedwerken, waren

Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland

de hoogstaande producten van inheemse ambachtlieden zeer gegeerd. Moskou bleef een centrum van de Russische juwelierskunst en leverde zijn producten ook aan het keizerlijk hof in Sint-Petersburg.

Utopische visioenen voor het Kremlin

Catharina II, die alleen heerste vanop de tsarentoon, beseftte dat architectuur de structuur van een moderne staat tot uitdrukking kan brengen. Een van de meeste ambitieuze projecten van de keizerin was het verbouwen van het Kremlin-areaal. De Russische architect Vassili I. Baschenov (1737 – 1799), die in Parijs en Rome had gestudeerd, legde vanaf 1768 gedetailleerde plannen voor een maakte een uit verscheidene delen bestaande model van het nieuwe paleis, dat werd tentoongesteld en een bezienswaardigheid werd in Moskou.

Voor de verbouwing moesten de oude muren van het Kremlin afgebroken worden en moest heel het terrein aan de oever van de Moskva de machtige gevel van het paleis dragen. Met uitzondering van de oude en eerbiedwaardige kathedralen, moest de kleinschalige bebouwing van het Kremlin plaats ruimen voor representatieve gebouwencomplexen.

Nadat een deel van de zuidelijke Kremlin-muur aan de kant van de Moskva was afgebroken, werd in 1773 de eerste steen van het paleis gelegd. Maar reeds in 1775 werden de bouwwerken gestopt. Men weet eigenlijk niet goed waarom de verbouwingsplannen voor het Kremlin-areaal uiteindelijk mislukt zijn. Het enorme bouwvolume, financiële en logistieke problemen zoals de verzakking van de Kremlin-heuvel in de lente van 1775 en de dreigende instorting van de Aartsengel- en de Maria-Boodschapkathedraal hebben Catharina wellicht van gedacht doen veranderen.

Ondanks het mislukken van die reusachtige onderneming, was de architectuur van Baschenov toonaangevend voor de volgende generatie Russische architecten en had ze de volgende decennia veel invloed op de Moskouse bouwkunst.

Het Kremlin van Moskou als nationaal symbool

Na het verplaatsen van de zetel van de regering, bleef de “eerste troonstad” ook in het bewustzijn van de Europese elite de behoedster van de oeroude tradities. Maar in het middelpunt van de algemene belangstelling stond nu toch het moderne Sint-Petersburg. Dat veranderde in 1812, toen Napoleon het Russische rijk binnenviel. Tsaar Alexander I liet de Franse keizer doordringen tot in Moskou, waar deze in plaats van een jubelend menigte een door haar inwoners verlaten en brandende stad aantrof. Na verscheidene weken vruchteloos uitkijken naar vredesonderhandelingen, moest Napoleon een vernietigende terugtocht aanvatten, die het einde van de Franse hegemoniale politiek in Europa inluidde. De ideologische en militaire rol die Rusland in dat proces had gespeeld, maakte van Alexander de “Redder van Europa”.

Afgebrand en geplunderd, maar niet onderworpen, wekte de oude hoofdstad Moskou vaderlandslievende gevoelens op. Aan de wederopbouw van Moskou namen vooraanstaande architecten uit heel Rusland deel. In het Kremlin werden de door de Franse troepen met

Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland

springstof vernielde muren en torens weer opgetrokken en werden verscheidene gebouwen in hun oorspronkelijke vorm heropgebouwd. Stilaan kwam er ook opnieuw leven in de ontwijde en verwoeste kerken en kloosters. In 1851 werd een nieuw paleiscomplex in “nationale Russische stijl” afgewerkt. Het omvatte het Grote Kremlin-paleis en een modern museumgebouw voor de wapenkamer. Reeds in 1806 ondertekende tsaar Alexander I het besluit “Voor het regelen van het beheer en de bewaring van de oudheden in de wapenkamer”, waarmee hij de voorwaarden schiep voor het oprichten van het oudste Russische museum voor nationale geschiedenis. Hier moesten de in Moskou gebleven schatten van de tsaren worden bewaard en aan het publiek getoond. De vernieuwde belangstelling voor het Moskouse Kremlin als symbool van het Oude Rusland blijkt ook uit de ontelbare binnen- en buitenaanzichten van de schilderachtige architectuur en geeft van Moskou een beeld als de meest Russische van alle Russische steden.

Moskou als kroningsstad van de Russische tsaren

Hoewel Moskou onder Peter I zijn titel van hoofdstad van het Russische rijk verloor, vonden de kroningsfeesten in de 18^e en de 19^e eeuw traditioneel plaats in de Maria-Tenhemelopnemingkathedraal van het Moskouse Kremlin (de laatste kroning vond plaats in 1896). De kroningsplechtigheid van de alleenheersers over Rusland stamt uit de tijd van Ivan IV, die zich hier in 1547 feestelijk tot eerste Russische tsaar liet kronen. De kroningsceremonie wordt voltrokken volgens de gewijzigde Byzantijnse ritus en bleef tot in de 18^e eeuw geldig. Ook na de invoering van de keizerstitel door Peter de Grote, hield men zich in hoofdzaak aan die ceremonie. Het overgeleverde ritueel onderging nochtans een veelzeggende verandering: voordien kwam het de metropoliet of de patriarch toe de kroon op het hoofd van de tsaar te zetten, terwijl het vanaf 1724 (bij de keizerskroning van Catharina I) de monarch was die zichzelf kroonde. Ook de kroningsinsignes werden vernieuwd. In plaats van de historische kap van de monomach, kreeg de heerser een moderne keizerskroon en was zijne majesteit gehuld in een met hermelijn afgezette kroningsmantel van goudbrokaat. Naar aanleiding van de kroning verscheen telkens een prachtig boek met veel illustraties voor de feestelijkheden.

De voorbereidingen voor dat feest namen ook verscheidene maanden in beslag. Niet alleen in het Kremlin werd er gebouwd en gerestaureerd, maar ook heel de stad kreeg een opknapbeurt. De feestelijkheden waren vooral toegespitst op de historische plaatsen rond het plein van de kathedralen. Na de kroning in de Maria-Tenhemelopnemingkathedraal, begaf het keizerlijk paar zich naar de Aartsengel-Michaëlkathedraal om hulde te brengen aan de graven van de voorvaderen. Daarna bezocht het de Maria-Boodschapkathedraal, de eigen kerk van de tsaren. Het feestelijk banket vond plaats in het Facettenpaleis van het Kremlin. De volgende dagen waren gevuld met recepties, bals en parades. De stad was feestelijk verlicht en 's avonds werd er een overweldigend vuurwerk afgestoken.